

В. В. РАВІЦКІ, С. І. ЛЕБЯДЗІНСКІ

ВІДЫ ЧЫТАННЯ І ІХ МЕТАДЫЧНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ Ў СІСТЭМЕ ВЫКЛАДАННЯ РУСКАЙ МОВЫ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

У аснове сучаснай методыкі выкладання рускай мовы як замежнай ляжыць прынцып актыўнай камунікатыўнасці. Сутнасць гэтага прынцыпу заключаецца ў тым, што прадметам навучання ў замежнай аўдыторыі павінна быць не мова наогул, а толькі пэўныя віды іншаземнай камунікатыўнай дзейнасці.

Камунікатыўнасць як базісная катэгорыя сучаснай методыкі адмаўляе выкладанне розных аспектаў мовы ў іх лінейнай паслядоўнасці. Яна прапануе функцыянальнае распалажэнне і падачу навучальнага матэрыялу. Звычайна гэта важнейшае метадалагічнае палажэнне рэалізуецца з дапамогай аспектна-комплекснай арганізацыі працэсу навучання. Паспех такой арганізацыі навучання будзе тым больш значным, чым лепш будуць распрацаваны, метадычна асэнсаваны, удала ўведзены ў працэс навучання ўсе яго кампаненты. Цэнтральным тэзісам камунікатыўнай канцэпцыі навучання з'яўляецца тэзіс аб узаемасувязі і паралельным навучанні відам камунікатыўнай дзейнасці. Аднак на практыцы мы часта схіляемся да ігнаравання дадзенага палажэння. Многія выкладчыкі і метадысты памылкова лічаць, што аптымальнае мадэляванне навучальнага працэсу ва ўмовах рэалізацыі камунікатыўнай канцэпцыі навучання магчыма толькі пры апоры на вусныя віды моўнай дзейнасці. У выніку такога падыходу чытанне на ўроку як бы згубляе сваю самастойнасць і ператвараецца ў атрыбут вуснай гаворкі, а матэрыял для чытання з'яўляецца толькі дадатковым стымулам развіцця навыкаў вымаўлення.

Навучанне чытаць як працэс вылучэння інфармацыі з надрукаванай крыніцы падмяняецца «прапрацоўкай» матэрыялу чытання ўголос, работай у накірунку «пытанне-адказ», перакладам, пераказам і да г. п. Між іншым вусная гаворка і чытанне — гэта два самастойныя віды дзейнасці. Пры ўсёй сваёй узаемасувязі, як гэта трактуецца ў сучаснай методыцы і сумежных з ёю навуках, яны маюць сваю спецыфіку¹. Вось чаму навучанне кожнаму з іх павінна здзяйсняцца па дасканалы распрацаванай і строга рэгламентаванай методыцы, якая ўлічвае дадзеную спецыфіку.

Як рэцэптыўны від камунікатыўнай дзейнасці чытанне выступае ў якасці важнейшага элемента камунікатыўнай мадэлі навучання. Фізіялагічнай падставой чытання з'яўляецца канцэпцыя П. К. Анохіна аб функцыянальнай сістэме². Згодна гэтай канцэпцыі, любая дзейнасць, у тым ліку і чытанне, пачынаецца са стадыі аферэнтацыйнага сінтэзу, у склад якой уваходзяць дамінуючая матывацыя, сітуацыйная аферэнтацыя, пускаявая аферэнтацыя і апарат памяці.

З псіхалагічнага пункту гледжання чытанне ўяўляе сабой неразрыўны працэс, у які ўваходзяць тэхніка чытання і разуменне таго, што чытаецца. Звычайна пад тэхнікай чытання разумеюць уменне вызначыць трывалыя гукалітарныя і літарнагукавыя суадносіны. Для таго, каб навучыцца чытаць, навучэнцы павінны авалодаць фанетычнай структурай слова (яго фанемным складам, складавай і акцэнтна-рытмічнай структурамі), навыкам злітнага вымаўлення слоў і сінтагматычнага дзялення сказа, авалодаць тыпамі інтанацыйных канструкцый.

Розніца паміж «добрым» і «дрэнным» чытачом заключаецца не ў хуткасці, з якой ажыццяўляецца чытанне, а ў колькасці і якасці той інфармацыі, якую ён успрымае ў кожную фіксацыю. Звычайна гэтыя адрозніванні выяўляюцца ў колькасці рэгрэсіўных перамяшчэнняў вачэй. Эксперыментальна падцверджана, што рэгрэсіўнае перамяшчэнне вачэй звязана з цяжкасцямі ўсведом-

лення тэксту. Пры чытанні складанага тэксту ўзнікае неадпаведнасць паміж часам для чытання асобных слоў і часам, які патрабуецца чытачу для асэнсавання гэтых слоў. У выніку ў чытача з'яўляецца больш рэгрэсій, павялічваецца колькасць фіксацый і адпаведна замаруджваецца хуткасць чытання.

Практыкаванні па развіццю тэхнікі чытання вельмі разнастайныя. Мы не ставілі сваёй мэтай ахарактарызаваць іх сістэму. Аднак аб некаторых з іх мы лічым неабходным прыгадаць. Так, найбольш спрыяльны ўплыў на развіццё тэхнікі чытання робіць чытанне ўголас сказаў з паступовым лінейным нарошчваннем элементаў і чытаннем з трансфармацыямі. Падобныя тыпы практыкаванняў спрыяюць адпрацоўцы ў навучэнцаў звычак хуткага і дасканаллага вызначэння літарна-гукавай адпаведнасці, выразнага выкарыстання правіл, правільнасці сінтагматычнага ўвасаблення і інтанавання сказаў.

Разам з вызначанымі тыпамі практыкаванняў развіццё тэхнікі чытання патрабуе распрацоўкі такіх практыкаванняў, якія дазволілі б дабіцца хутчэйшага пераключэння навучэнцаў з матарных адчуванняў на распазнаванне графічных сімвалаў тэксту. Найбольш верагодна тое, што ў гэтым выпадку спрыяльную ролю магло б адыграць завучванне на памяць асобных фраз і наступнае чытанне апошніх. Нашы назіранні пацвярджаюць вельмі высокую прадукцыйнасць чытання вывучаных на памяць прыказак, афарызмаў, прымавак, скарагаворак. Таксама карысным можа быць завучванне на памяць невялічкіх урыўкаў прозы ці вершаў з наступным чытаннем гэтых узораў па кнізе.

Што датычыцца сутнасці працэсу чытання, важна адзначыць, што параўнанне графічных і слыхаматорных вобразаў становіцца магчымым дзякуючы існаванню ў структуры індывідуальнай свядомасці рэцыпіента чатырох асноўных механізмаў: 1) механізма ўнутранага вымаўлення; 2) механізма актывізацыі вярбальных сетак, які рэалізуецца па схеме: базавыя элементы свядомасці — спалучэнне базавых элементаў свядомасці — іх дынамічная рэалізацыя; 3) механізма глыбінна-імпліцытнай прэдыкацыі; 4) механізма верагоднаснага прагназавання.

Разгорнуты працэс чытання характарызуецца пераходам ад фрагментарнага разумення, пры якім вызначаюцца і аб'ядноўваюцца элементы, да абагулена-сэнсавага разумення, у якім раскрываецца асноўная ідэя тэксту. Сярод асноўных фактараў, уплываючых на ступень адекватнасці разумення тэкстаў, трэба вызначыць: 1) колькасць інфармацыі ў тэксце; 2) даўжыню абзацаў і складаючых іх сказаў; 3) суадносіны асноўнай і залішняй інфармацыі; 4) кампазіцыйна-лагічную структуру тэксту; 5) сінтаксічную структуру сказаў; 6) моўную выяўленасць сэнсавых катэгорый сказаў; 7) наяўнасць/адсутнасць тэрміналагічнай лексікі.

Сфармуляваныя вышэй тэрміналагічныя універсальі — камунікацыя, дзейнасць, віды камунікатыўнай дзейнасці, чытанне, механізмы чытання — ствараюць тэарэтычны фундамент сучаснай метадыкі, хаця і не з'яўляюцца самі па сабе метадычнымі катэгорыямі³. Каб дасягнуць метадычнай рэальнасці, гэтыя паняцці павінны атрымаць матываваныя і рэгулярныя вучэбныя рэалізацыі ў дзеяннях метадыстаў-практыкаў. Пры спробе асэнсаваць сучасны этап навування рускай мове яе замежнай мы выяўляем розныя бакі адзінага працэсу тэхналагізацыі, які праяўляецца ў стандартызаванні і ўніфікаванні прыёмаў метадычнай работы над навучальнымі матэрыяламі, дыферэнцыяцыі навучальных курсаў і іх раздзелаў у рамках адной метадычнай стратэгіі. У прымяненні да распрацоўваемай намі камунікатыўнай мадэлі навування чытанню дадзенай метадычнай стратэгіі мае наступную метадычную рэалізацыю.

I. Мэты навування. У рамках камунікатыўнай канцэпцыі навування чытанне мае выключна важнае значэнне, бо з'яўляючыся адной з формаў моўных зносін, яно не толькі спрыяе авалодванню мовай, але і робіцца крыніцай прафесійнай падрыхтоўкі навучэнцаў, а таксама з'яўляецца сродкам азнаямлення з краінай вывучаемай мовы і яе культурай. Задачай навування чытанню з'яўляецца практычны ўзровень авалодвання чытаннем як самастойным відам камунікатыўнай дзейнасці, што абазначае магчымасць выкарыстоўвання чытання для задавальнення рэальных жыццёвых патрабаванняў. Такі ўзровень чытання можа мець месца пры сталым чытанні: у гэтым выпадку тэхнічны бок аўтаматызаваны, уся ўвага чытача накіравана на змест, а не на моўную форму.

II. Віды чытання, тэкстатэка. У сучаснай метадыцы выкладання рускай мовы як замежнай маецца некалькі класіфікацый відаў абучаючага чытання. Гэта разнастайнасць тлумачыцца тым, што ў аснове кожнай класіфікацыі ляжаць розныя прынцыпы. Аднак у апошні час шматлікія даследчыкі пачалі выкарыстоўваць класіфікацыю, у аснове якой закладзены якасна новы крытэрыі — прапазітыўнае скарыстанне інфармацыі і ўстаноўка чытача на ступень паўнаты і дакладнасці разумення. На падставе гэтага крытэрыя выдзяляюцца тры віды чытання: праглядальнае (ці пашуковае), азнаямляльнае і вывучаючае.

Асноўнай мэтай праглядальнага чытання з'яўляецца атрыманне самага агульнага ўяўлення аб тэме і пытаннях, якія закранаюцца ў тэксце. Для

дасягнення гэтай мэты бывае дастаткова прачытаць загалюўкі, асобныя абзацы і сказы. Гэты ж від чытання выкарыстоўваецца для пошуку вызначаных, цікавых для чытача дадзеных, аб якіх у тэксце вядома загадзя.

У адрозненне ад праглядальнага азнаямляльнага чытанне мае мэтай высьвятленне пытанняў, што закранаюцца ў тэксце, і спосабаў іх вырашэння. Гэты від называюць часам «чытаннем з агульным ахапленнем зместу», паколькі чытач накіроўвае ўвагу толькі на галоўную інфармацыю, не звяртаючы ўвагі на другаступенныя дэталі. Для атрымання гэтага выніку, што складае не менш 75 % усёй інфармацыі, тэкст чытаецца запар, але ў хуткім тэмпе.

Асноўнай мэтай вывучаючага чытання з'яўляецца максімальна поўнае ўспрыманне інфармацыі з тэксту, яе крытычнае асэнсаванне. Тэкст чытаецца цалкам, чытанне адбываецца ў дастаткова марудным тэмпе, асобныя месцы дадаткова перачытваюцца. Пры гэтым відзе чытання дзейнічае ўстаноўка на працяглае запамінанне інфармацыі з тэксту, на далейшае яе выкарыстоўванне.

Найбольш значным кампанентам у працэсе навучання відам чытання з'яўляюцца: выбар тэксту, фармулёўка задання і форма кантролю. Пры выбары тэксту для таго ці іншага віду чытання важнае значэнне маюць аб'ём, логіка-кампазіцыйная структура, складанасць моўнага матэрыялу⁴.

Для азнаямляльнага чытання выкарыстоўваюць адносна вялікія тэксты; найбольш падыходзяць для гэтага віду аповядальныя, сюжэтныя тэксты. Ступень інфармацыйнай насычанасці гэтых тэкстаў невысокая. Іх разуменне дапускае страту часткі другараднай інфармацыі (больш за 25 %). Моўны матэрыял не павінен выклікаць асаблівых цяжкасцей, незнаёмыя словы (не больш за 10 на старонку) не павінны закранаць асноўную інфармацыю тэксту.

Для вывучаючага чытання адбіраюцца тэксты, аб'ём якіх у некалькі разоў меншы за тэксты для азнаямляльнага чытання. Як правіла, гэта тэксты апісальнага тыпу. Інфармацыйная насычанасць такіх тэкстаў дастаткова высокая. У іх не павінна быць незнаёмых навучэнцу граматычных канструкцый. Колькасць незнаёмай лексікі можа быць вышэй, чым пры азнаямляльным чытанні, але яна не павінна быць празмернай, каб чытанне тэкстаў не ператваралася ў іх расшыфроўку.

Для праглядальнага чытання аб'ём тэкстаў павінен быць у некалькі разоў большым, чым у тэкстах для азнаямляльнага чытання. Інфармацыйная насычанасць тэкстаў істотнага значэння для гэтага віду чытання не мае. Праглядальнае чытанне патрабуе ад чытача значнага вопыту і валодання вялікім аб'ёмам моўнага матэрыялу, таму на першых этапах ставіцца задача навучыць толькі асобным прыёмам гэтага віду, каб забяспечыць вызначэнне тэмы тэксту і яго мэтавай накіраванасці.

III. Практыкаванні. Устаноўка чытача на канкрэтны від чытання вызначае як характар самаго працэсу чытання, так і метадычную сістэму практыкаванняў. Пры састаўленні сістэмы практыкаванняў, якія накіроўваюць на выпрацоўку навыкаў чытання, вельмі важнай з'яўляецца фармулёўка задання. Заданне стварае ўстаноўку на чытанне: навучэнец павінен дакладна ведаць, з якой мэтай чытаецца тэкст, якія прыёмы ён павінен выкарыстоўваць. Дыферэнцыраваны падыход да відаў чытання вызначае характар і тыпалогію практыкаванняў: для вывучаючага чытання характэрна выкарыстоўванне ўсіх відаў і тыпаў практыкаванняў моўных, перадкамунікатыўных і камунікатыўных, тады як для азнаямляльнага і праглядальнага чытання мэтазгодна выкарыстоўваць толькі камунікатыўныя тыпы практыкаванняў.

Мэта моўных практыкаванняў пры навучэнні чытанню заключаецца ў тым, каб папярэдне, да выканання перадкамунікатыўных і камунікатыўных заданняў, вывесці з іх рознага роду цяжкасці як лінгвістычнага, так і псіхалагічнага характару, забяспечваючы тым самым надалей паспяховае фарміраванне моўнага паведзення. Пры гэтым асноўна ўвага ўдзяляецца: 1) вызначэнню ў тэксце незнаёмых моўных з'яў і размежаванню іх значэнняў; 2) вызначэнню і асэнсаванню сінанімічных і антанімічных з'яў; 3) словаўтварэнню, сэнсавому і кантэкстуальнаму прагназаванню; 4) правільнаму афармленню фраз і сказаў; 5) фарміраванню патэнцыяльнага слоўніка навучэнцаў; 6) развіццю апэратыўнай памяці; 7) тэмпу чытання.

У сістэме камунікатыўнага вывучэння найбольшае распаўсюджванне атрымалі тры віды моўных практыкаванняў: падстановачныя, апытальна-адказныя і трансфармацыйныя. У адрозненне ад моўных практыкаванняў, перадкамунікатыўныя практыкаванні прызначаюцца для выпрацоўкі ў замежных навучэнцаў звычак карыстацца шматлікімі моўнымі ўзорамі і тыповымі канструкцыямі. Пры выкананні перадкамунікатыўных практыкаванняў увага навучэнцаў спачатку накіравана на змест выказвання і толькі потым на яго знешнюю форму.

Шматлікія даследчыкі да перадкамунікатыўных практыкаванняў адносяць тры віды практыкаванняў: запытальна-адказныя, накіраваныя на раскрыццё змястоўнага боку выказвання; камбінаторныя і практыкаванні па скарачэнню або пашырэнню фраз.

Камунікатыўныя практыкаванні выкарыстоўваюцца для выпрадоўкі ў замежных навучэнцаў умення і звычак у вызначэнні праграмы выказвання, а таксама ў пабудове выказванняў па гэтай праграме шляхам спалучэння шматлікіх моўных узораў і тыповых канструкцый у вызначанай паслядоўнасці. У практыцы навучання замежных навучэнцаў чытанню найбольшае пашырэнне атрымалі тры тыпы камунікатыўных практыкаванняў: 1) сітуацыйныя, прызначаныя для выпрадоўкі ўмення і звычак у пабудове вучэбных камунікатыўных сітуацый, максімальна набліжаных да натуральных сітуацый зносі; 2) сінтэтычныя практыкаванні (кампрэсія і расшырэнне тэксту; выпрадоўка навыкаў кантролю разумення прачытанага; развіццё механізмаў сэнсавага аналізу, сэнсавага сінтэзу, абагульнення і сэнсафарміравання); 3) творчыя практыкаванні (прамовы па зададзенай тэме, апісанне якога-небудзь аб'екта ці з'явы, крытычнае асэнсаванне прачытанага, выйсце па-за тэкст).

IV. Кантроль. Галоўным патрабаваннем да кантролю разумення тэксту з'яўляецца адекватнасць заданню. Выкладчык не павінен патрабаваць звыш таго, што сфармулявана ў заданні. Калі навучэнец прадэманстраваў, што мэта дасягнута, кантроль патрэбна заканчваць. У процілеглым выпадку ў наступны раз навучэнец будзе чытаць тэкст, імкнучыся запомніць усё, каб адказаць на любыя пытанні выкладчыка.

Да ліку найбольш эфектыўных форм кантролю ў галіне чытання можна аднесці: 1) метады разважання навучэнцаў; 2) ранжыравання інфармацыі па ступені важнасці; 3) апытальнага тэсціравання; 4) аднаўлення дэфарміраванага тэксту; 5) метады дапаўнення.

¹ Гл.: Общая методика обучения иностранным языкам. М., 1991. С. 241.

² Гл.: Анохин П. К. Философские аспекты теории функциональных систем. М., 1978.

³ Гл.: Арутюнов А. Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев. М., 1990. С. 66.

⁴ Гл.: Методика преподавания русского языка как иностранного для зарубежных филологов-русистов. М., 1990.

В. Я. КАЛАМИНСКАЯ

УПЛЫЎ ІНДЫВІДУАЛЬНЫХ ЯКАСЦЕЙ АСОБЫ НА ЯЕ СТАНОВІШЧА Ў ГРУПЕ

Сучасны этап развіцця навук аб чалавеку адзначаецца вялікай цікавасцю да праблемы зносі паміж людзьмі. Гэта невыпадкова. Менавіта ў працэсе зносі узнікаюць, развіваюцца і ўмацоўваюцца ўсе якасці, уласцівасці і асаблівасці чалавека, якія характарызуюць яго як асобу. Дзякуючы зносінам, адбываецца развіццё асобных якасцей чалавека. Адначасова з навуковым расце і сацыяльна-практычная цікавасць да розных аспектаў зносі паміж людзьмі, якія ў складаных умовах сучаснасці істотна ўплываюць на змест і формы ўзаемадзеяння людзей.

Пад зносінамі ў кантэксце нашага даследавання мы будзем разумець вонкавыя кантакты, знешні аперацыйнальны бок міжасабовага ўзаемадзеяння, унутранай схаванай асновай якога з'яўляюцца матывы, пачуцці, узаемныя ацэнкі. Працэс і вынікі міжасабовага ўзаемадзеяння шмат у чым залежыць ад асаблівасцей рэфлексіўна-перцептыўнага адлюстравання людзьмі адзін аднаго. Менавіта ўзровень адекватнасці ўспрыняцця членамі групы структуры міжасабовых адносін, якія ўзнікаюць у працэсе сумеснай дзейнасці, вызначае статусную структуру групы і становішча кожнага яе члена. Мы выказалі гіпотэзу аб тым, што становішча асобы ў групе вызначаецца спалучэннем яе індывідуальных якасцей са здольнасцю адекватна адэкваваць таварышаў па рысах, якія ў найбольшай ступені ўплываюць на зносіны. Для доказу гэтай думкі неабходна было вывучыць індывідуальна-псіхалагічныя характарыстыкі асобы з боку ўзроўню развіцця такіх яе якасцей, што, як мы меркавалі, з'яўляюцца найбольш істотнымі для міжасабовых адносін. Далей мы супаставілі абагульненую ацэнку гэтых якасцей, якую атрымалі члены групы ад сваіх аднакурснікаў, з іх самаацэнкай.

У нашым даследаванні ўдзельнічалі 12 студэнцкіх груп педагагічных патокаў 2—4 курсаў філалагічнага, хімічнага, фізічнага і механіка-матэматычнага факультэтаў Белдзяржуніверсітэта — усяго 290 чалавек. У даследаванні намі выкарыстаны метады аўтасацыяметрыі і анкетны па вывучэнню асобных якасцей, складзеныя ў адпаведнасці з прыёмамі групавой ацэнкі асобы. Эксперымент праводзіўся на практычных занятках па курсу сацыяльнай псіхалогіі і будаваўся як працэс навучання студэнтаў псіхалагічным метадыкам: сацыяметрыі, аўтасацыяметрыі, узаемаацэнка і самаацэнка членаў студэнцкай групы.